

The article researches ornaments of Kosiv ceramics of the second half of the XXth century. The article classifies the elements and motives. It is evident that the masters of Kosiv ceramics of the period researched preserved ancient elements and motives in their paintings, having enriched them with elaborate design, decorative presentation and refined lines.

Key words: element, motive, story, ornament, composition, rhythm, symmetry, asymmetry.

УДК 746.3

ББК 85.126.9

Леся Семчук

ОДЯГОВА ВИШИВКА ЛЕМКІВ У КОНТЕКСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ СИСТЕМИ ДИЗАЙНУ

Автор статті розглядає одягову вишивку субетнічної української групи лемків. Охарактеризовано специфіку крою вишиваного одягу (жіночого, чоловічого), його кольорову гаму, орнаментику узорів. Проведено паралелі та узагальнено особливості вишивки лемків порівняно з іншими регіонами України. Визначено особливості дизайнерського вирішення одягової вишивки лемків.

Ключові слова: лемки, вишивка, техніка, орнаментика, колір, композиція.

Упродовж багатьох історичних епох етнографічні землі Лемківщини перебували під владою різних європейських країн. Це, безумовно, повпливало на розвиток та збереження культурно-мистецьких цінностей даної етнографічної групи українців.

На території українських Карпат лемки компактно проживають у Великоберезнянському та Перечинському районах Закарпатської області. Це частина південної Лемківщини, яка після Другої світової війни відійшла до складу України [1].

Результати польових досліджень, аналіз збережених вишивок у фондах музеїв Закарпатської області підтверджують, що автентичні зразки лемківської одягової вишивки впродовж ХХ ст. – явище малозбережене. У традиціях декорування народної ноші вишивкою помітні словацькі, подекуди й угорські впливи. На північному сході Великоберезнянського р-ну лемківські села межують із територією бойківського субетносу. Це зумовило глибоку асиміляцію культури та мистецтва обох етнографічних груп українців.

Науковці початку ХХ ст., виділяючи локальні відмінності художньої образності народного вбрання бойків та лемків, окреслюють багато спільних рис. Одним із перших про це зауважує Ф.Вовк. Автор описує “виняткову” жіночу сорочку “...лемків та деяких бойків...”, яку “...роблять зборами зі складками коло шиї, але складки ці незвично численні, особливо спереду, де вони становлять щось на кшталт фалдової манішки...” [2, с.146–147]. Очевидно, що мова йде про сорочку “опліччя”, яка є характерною більшою мірою для традицій бойківської народної ноші. Про “опліччя” згадує С.Маковський у праці “Искусство Подкарпатской Руси”. Дослідник конкретизує її побутування серед лемківського жіночого населення [3, с.38]. Вітчизняні науковці другої половини ХХ ст. провели детальніший аналіз крою, вишивок одягових компонентів, звернули особливу увагу на локальні особливості народної ноші. Праці Р.Захарчук-Чугай, О.Полянської, Л.Бурачинської – вагомий внесок у вітчизняну науку про народний одяг, його духовно-мистецьку сутність [4; 5; 6]. Важливі відомості про народне вбрання лемків зустрічаємо в працях К.Матейко, Г.Горинь, М.Білан, Г.Василяшук [7; 8; 9].

Метою даного дослідження є висвітлення художніх особливостей традиційної одягової вишивки лемків, які компактно проживають на своїх етнічних землях на сучасній території нашої держави.

Найбільше вишивали лемкині сорочки, які шили із лляного, конопляного полотен домашнього виготовлення. Характерні й найбільш збережені впродовж ХХ ст. короткі жіночі сорочки “опліччя” з рукавами до ліктів, які також були компонентом народного ансамблю Словаччини [5, с.67]. Вони побутували в селах Зарічево, Сімерки, Турички, Тур’ї-Ремети, Туриця, Тур’я-Пасіка, Порошково Перечинського р-ну. Заслуговує уваги крій такого типу натільного одягу. Довжина сорочки за-

лежала від ширини полотна, яке зазвичай ткали завширшки 50–60 см. Станок виробу формували, перегинаючи полотно завдовжки 150 см упоперек, утворюючи таким чином тільки один (лівий) боковий конструктивний шов сорочки. На початку ХХ ст. єдиний боковий шов зшивали вручну, утворюючи рубець, який закріплювали мережкою “одинарний прутик”. Окрім функціональної ролі мережка навантажувала мало прикрашену вишивкою сорочку декоративною ажурністю [10]. Зверху по краях передньої та задньої пілок викроювали прямокутники. Виступи, які залишалися посередині пілок, збирали в складки. На місці конструктивного плечового шва, від вирізу горловини до рукава (на раменах) пришивали прямокутні (15x20 см) куски полотна (клатки, пудставки). Вони сягали передньої й задньої пілок у тому місці, де були попередньо вирізані. “Клатки” виконували функціональну роль – нівелювання конструктивних плечових швів. Таким способом формували прямокутний виріз горловини, який після з’єднання всіх елементів (бокових кусків, передньої та задньої пілок) станка сорочки обшивали полотном (обшивка), дещо нівелюючи його прямокутну форму. У деяких сорочках шви “пудставок” та обшивку горловини прикрашали функціонально-декоративними техніками: “стебнівкою”, “кривулькою” [11]. Оригінальний спосіб конструктивного вирішення пазухового розрізу, який розміщували спереду й застібали на гудзики (гомбиці). Передню пілку розрізали від вирізу горловини довжиною 10–15 см. Унизу, перпендикулярно до поздовжнього, на обидва боки по 2,5–3,5 см робили поперечний розріз. Полотно загинали до середини й фіксували мережкою “одинарний прутик”. Таким чином, на передній пілці утворювали прямокутник, поздовжні краї якого накладали один на одного на 0,5 см, формуючи, власне, функціональний розріз пазухи. Унаслідок цього під “розпуркою” утворювали одну чи дві складки (защип), на які часто нашивали прямокутний кусок полотна, оздоблений вишивкою. До станка пришивали короткі рукави, які призбирували біля плеча та на манжетах. У деяких селах рукави дрібно рямували по всій довжині. У с.Туриця в 30-х рр. ХХ ст. побутували сорочки, в яких складки-рями зафіксовані не по всій довжині рукава. Якщо нижче його середини розправити непрізібране полотно довжиною 5–10 см, то спостерігаємо порушення форми рукава. Такий конструктивний прийом збагачує сорочку унікальною декоративною образністю. Формотворчі лінії рукавів контрастні, підкреслені яскраво вираженими об’ємністю, пишністю [12; 13]. У другій половині ХХ ст. нечисленні складки на рукавах прошивали машинними швами. Сорочки, зберігаючи свою конструктивну традицію, втрачали художню образність, змістовність. До рукавів пришивали манжети, які часто викінчували ажурними “чіпками” [14].

Вишивку в сорочках із короткими рукавами розміщували виключно на пришивних манжетах завширшки 4–5 см [15]. Святкові сорочки вишивали й обабіч пазухового розрізу та на так званому “защипі”, що під пазухою. У с. Вільшанки, окрім манжетів, вишивали все поле коротких рукавів різнокольоровими горизонтальними лініями-швами. Місцева назва такого типу сорочок – “курти” [16; 17]. У с.Туриця в 40–50-х рр. під впливом словацьких традицій жіночі сорочки вишивали орнаментально-натуралістичними мотивами. Використовували нитки основних спектральних барв. Вище вишитого манжета, посередині рукава вишивали квітку, пуп’янки, листочки. Домінуючі кольори – червоний, зелений, рідше рожевий, оранжевий, вишневий [18].

Оригінальні також сорочки, аналогічні за способом крою передньої та задньої пілок, але з довгими рукавами. Відмінність полягає в системі розміщення на них вишивок. Окрім обшивки вирізу горловини, пазухового розрізу, манжетів, вишивали “клатки” на раменах – “наплічки”. Візерунок-стрічку розміщували попри конструктивний шов, який з’єднує станок з рукавом.

Обидва типи жіночого натільного одягу схожі за художньою образністю вишивок. Стрічкові композиції, завширшки переважно 2 см, побудовані за принципом метричного ритму. Рослинні візерунки ритмічніші від геометричних структур, вони налічують більшу кількість орнаментальних мотивів, що чергуються. Макроструктура геометричних стрічок на лемківських жіночих сорочках складається з одного чи двох мотивів, які за принципом дзеркальної симетрії формуються з двох і більше елементів. Білі просвіти полотна посилюють метричність композиції. Рослинні чи рослинно-геометризовані стрічки орнаментально збагачені листочками, пуп’янками, тичинками, квітковими формами, які в кольорово-тональному відношенні повторюються через два-три мотиви. Важлива композиційна роль кольору. Часто графічно тотожні орнаментальні мотиви чи елементи, повторюючись по всій довжині композиційної стрічки, аб-

солотно відмінні за колористично-тональним вирішенням. Це збагачує метричність орнаменту. Трапляються вишивки плечової частини жіночих сорочок, стрічкова структура яких завдовжки 20 см не містить двох однаково забарвлених фігур [19].

Інший тип жіночих сорочок побутував у лемківських селах Ужанської долини. Важливо відзначити, що у Великоберезнянському та окремих селах Перечинського районів жіночі сорочки лемків та бойків тотожні як за способом крою, так і за системою розміщення вишивок, їх композиційно-орнаментальним вирішенням, кольорово-тональною гамою [4, с.256]. Побутували довгі сорочки з густими “брижами” біля горловини та на манжетах. Вишивку на передній рямованій пілці komponували за такою схемою: посередині велика квітка із чітко вираженими пелюстками, стеблом, листками, а навкруги розміщували дрібніші елементи: пуп’янки, різноманітні тичинки, листочки. Аналогічні рослинні мотиви вишивали на верхній частині рукавів та манжетах [20].

З нагрудного типу одягу жінки носили безрукавки (наплецки) [8, с.49] оздоблені по краях сукном іншого кольору. Упродовж ХХ ст. поширеними були блузки (візитки), пошиті з фабричного полотна, переважно чорного кольору. Їх оздоблювали дрібними рослинними мотивами, які вишивали машинними швами. За способом крою та системою декорування лемківські візитки споріднені з нагрудним типом одягу Словаччини. На відміну від гуцульського та бойківського нагрудного одягу прямоспинного покрою візитки Перечинського р-ну тісно облягають жіночу фігуру, приталені. До рукава та на лінії талії пришивали “фодру” (призібрана стрічка), яку викінчували “чіпкою” домашнього, а із середини ХХ ст. – фабричного виготовлення. У першій пол. ХХ ст. візитки вишивали стрічковими структурами рослинного характеру. Візерунок розміщували попри функціональний розріз, що застібався на гудзики, на лінії талії, внизу по краях виробу, на рукавах [21; 22]. З другої пол. ХХ ст. візитки декорували кольоровими стрічками з фабричної тканини, машинними швами-стрічками. Незмінною залишилась система розміщення декору та контрастні відношення [23]. У с. Лікіцари Перечинського р-ну візитки шили з тканини білого кольору. За способом крою, системою декорування та характером композиційних структур вони не відрізнялися від описаних вище. Вишивка рослинного характеру виконана технікою гладі нитками основних спектральних барв та світлих відтінків оранжевого, фіолетового, рожевого кольорів [24]. Важливо, що декор на візитках, що органічно поєднаний із типом їх крою, підкреслював стрункість, витонченість жіночої фігури.

Оригінальні візерунки головних жіночих уборів – хустин (“хустя”). Вишивку розміщували на тому куті виробу, що спадав на плечі. Композиційні структури стрічкового характеру сформовані з букетів чи окремих рослинних мотивів. Характерним явищем для вишивок головних уборів є розміщення у внутрішньому куті, між двома вишитими стрічками мотиву дерева життя [4, с.260]. Він виростає з кута з’єднання стрічкових структур або розміщений локально на відстані 3–4 см від них, часто оточений дрібними рослинними мотивами. Візерунки поліхромні. Серед барв – світлі відтінки рожевого, оранжевого, вишневого, голубого, зеленого, коричневого кольорів [25; 26]. Вишивали хустини й “білим по білому”. Нитками хроматичних відтінків робили акцентні вкраплення – вишивали серединки квітів, пуп’янки, дрібні листочки [27]. У холодну погоду поверх “хустя” жінки одягали вовняну хустку (кестеман). Художня образність кестеманів зумовлює їх різні назви: дуплованка (вовняна з вінчиком), тернувча (чорна), деленувча, картунувча (поліхромна), гарастувка (шерстяна з квітами), скорянча – вишита, “пописана” хустка. У фондах етнографічного музею “Лемківська садиба” зберігається обрядовий головний убір лемківчанок – чеpecь. На задній його частині розміщений конструктивний рямований прямокутник. Чеpecь декорований аплікацією з тканини чорного кольору, яка вишита рослинним орнаментом. Серед матеріалів декорування – кручені вовняні шнурки зеленого, фіолетового та рожевого відтінків [28].

Для поясного жіночого одягу лемкинь характерне побутування подолка (спудник), що сягав до колін. Поверх одягали спідницю (кабат). Кольорове вирішення поясного одягу лемківчанок залежало від вікових ознак. Молоді дівчата носили барвисті спідниці, а старші жінки – темні. Характерним елементом декорування кабатів були складки (загинки). Їх розміщували від краю спідниці на 10–12 см. Аналогічно декорували лемкинці фартухи (катрани), шиті з фабрич-

ної тканини зеленого, синього чи чорного кольорів. Вони, як і по всій Лемківщині, були дрібно приробирані та прикрашені кольоровими фарбітками (стрічками) чи крайками (шнурками) та вишивкою (7, с.202–203). У другій пол. ХХ ст. фартухи декорували машинними швами нитками білого, жовтого кольорів. Завершували виріб традиційною для лемківських горян “чіпкою”, яку виготовляли з ниток білої, чорної барви [29; 30].

Серед чоловічого натільного одягу побутували сорочки, вишиті геометричним типом орнаменту, нитками білого кольору. Вишивали обабіч пазухового розрізу, на манжетах та відкиданому комірі. Вишивку обабіч пазузи називали “фараметлик” [31, 3, с.37]. У селах, що межують з Бойківщиною, чоловічі сорочки вишивали поліхромними візерунками [32].

На поч. ХХ ст. чоловіки носили штани (гаті), підперезані на “гачникові” (полотняний шнурок). Широкі, діаметром до 1 м, штанини викінчували мережкою “одинарний прутик”. Нижче на 1,5 см виконували тотожну мережку, якою формували тороки (ройти) завдовжки 1 см [33, с.146; 34].

Верхній жіночий та чоловічий одяг – куртку “уйош” не прикрашали вишивкою. Краї виробу, кишені, клапани обшивали сукном іншого кольору (синій, чорний) [35, с.100]. Обшивали виріз горловини зазвичай червоним сукном – єдиний декоративний елемент і лемківської гуні [36].

Висновки

Народне вбрання лемків українських Карпат унікальне у своєму роді. Оригінальні за конструктивними особливостями крою жіночі короткі сорочки “опліччя”, з рукавами до ліктів є чи не єдиним явищем у культурі українського народу. Вишивка головних уборів, нагрудного, поясного, верхнього типів одягу вирізняється системою розташування, художніми особливостями орнаментики, кольорово-тональної гами візерунків. Вишиті композиції мають багато спільних художніх рис із вишивками Словаччини, Бойківщини, що зафіксовано в місцевих назвах одягових компонентів, орнаментальних мотивів їх вишивок тощо.

Важливо, що одягова вишивка лемків Перечинського, Великоберезнянського районів Закарпатської області зберегла свій мистецький характер – прозорість, легкість, світлість візерунків. Етномистецькі традиції збережені в композиційних метричних структурах тоненьких вишитих стрічок, їх графічній одноманітності.

Надзвичайно важливі подальші виявлення, наукові дослідження автентичних зразків лемківської одягової вишивки в межах нашої держави.

1. Красовський І., Солинка Д. Хто ми, лемки...: Популярний нарис. – Л., 1991. – 45 с.
2. Вовк Х.К. Студії з української етнографії та антропології. – К.: Мистецтво, 1995. – 335 с.
3. Маковский С.К. Народное искусство Подкарпатской Руси. – Прага: Пламя, 1925. – 156 с.
4. Захарчук-Чугай Р. Вишивка // Лемківщина: Історико-етнографічне дослідження: У 2-х т. – Л., 2002. – Т.2. Духовна культура. – С.256–273.
5. Полянская Е.В. О сходстве и взаимовлиянии в одежде различных этнических групп Закарпатья // Карпатский сборник: Труды Международной комиссии по изучению народной культуры Карпат и прилегающих к ним областей. – М.: Наука, 1976. – С.65–68.
6. Бурачинська Л. Український народний одяг. – Світова Федерація Українських Жіночих Організацій. Комісія Народного Мистецтва. – Торонто–Філадельфія, 1992. – 310 с.; іл.
7. Матейко К.І. Український народний одяг. – К., 1977. – 205 с.
8. Горинь Г.Й. Народні промисли лемків Закарпаття // Народна творчість та етнографія. – 1986. – №4. – С.46–49.
9. Білан М.С., Стельмашук Г.Г. Український стрій. – Л.: Фенікс, 2000.
10. Жіноча сорочка, поч. ХХ ст., Закарпатська обл., Перечинський р-н, с. Зарічево. – Районний етнографічний музей “Лемківська садиба”.
11. Жіноча сорочка “опліччя”, Закарпатська обл., Перечинський р-н, с. Турички. – Районний етнографічний музей “Лемківська садиба”.
12. Жіноча сорочка “опліччя”, 30-ті рр. ХХ ст., Закарпатська обл., Перечинський р-н с. Туриця. – ЗМНАП №3947.
13. Жіноча сорочка “опліччя”, 30-ті рр. ХХ ст., Закарпатська обл., Перечинський р-н с. Туриця. – ЗМНАП №3946.

14. Жіноча сорочка, сер. XX ст., Закарпатська обл., Перечинський р-н, с. Зарічево. – Районний етнографічний музей “Лемківська садиба”.
15. Жіноча сорочка, поч. XX ст., Закарпатська обл., Перечинський р-н, с. Зарічево. – Районний етнографічний музей “Лемківська садиба”.
16. Жіноча сорочка “опліччя”, 30-ті рр. XX ст., Закарпатська обл., Перечинський р-н, с. Вільшанки. – ЗМНАП №4315.
17. Жіноча сорочка “опліччя”, 1935 р. виготовлення, Закарпатська обл., Перечинський р-н, с. Вільшанки. – ЗКМ №Е-2900.
18. Жіночі сорочки, 40–50 рр. XX ст., Закарпатська обл., Перечинський р-н, с. Туриця. – ЗМНАП №375, №376.
19. Жіноча сорочка, поч. XX ст., Закарпатська обл., Перечинський р-н, с. Зарічево. – Районний етнографічний музей “Лемківська садиба”.
20. Жіноча сорочка “опліччя”, 20-ті рр. XX ст., Закарпатська обл., Перечинський р-н, с. Дубриничі. – ЗМНАП №3687.
21. Блузка жіноча, виготовлена в 40-х рр. XX ст. – ЗКМ №Е-2700.
22. Блузка жіноча, виготовлена в 40-х рр. XX ст. – ЗКМ №Е-2696.
23. Блузка жіноча “візитка”, перша пол. XX ст., Закарпатська обл., Перечинський р-н, с. Тур’я Пасіка. – ЗМНАП №Т-1302.
24. Блузка жіноча “візитка”, поч. XX ст., Закарпатська обл., Перечинський р-н, с. Лікіцари. – ЗМНАП №2639.
25. Хустка жіноча, поч. XX ст., Закарпатська обл., Перечинський р-н, с. Зарічево. – Районний етнографічний музей “Лемківська садиба”.
26. Хустка жіноча “хустя”, 40-ві рр. XX ст., Закарпатська обл., Перечинський р-н, с. Вільшанки. – ЗКМ №Е-2904.
27. Хустка жіноча “хустя”, 40-ві рр. XX ст., Закарпатська обл., Перечинський р-н, с. Вільшанки. – ЗКМ №Е-2909.
28. Жіночий головний убір – чеpecь. Поч. XX ст., Закарпатська обл., Перечинський р-н, с. Зарічево. – Районний етнографічний музей “Лемківська садиба”.
29. Фартух жіночий, сер. XX ст., Закарпатська обл., Перечинський р-н, с. Зарічево. – Районний етнографічний музей “Лемківська садиба”.
30. Фартух жіночий, сер. XX ст., Закарпатська обл., Перечинський р-н, с. Зарічево. – Районний етнографічний музей “Лемківська садиба”.
31. Сорочка чоловіча, поч. XX ст., Закарпатська обл., Перечинський р-н, с. Туриця. – ЗМНАП №3342.
32. Сорочка чоловіча, поч. XX ст., Закарпатська обл., Перечинський р-н, с. Дубриничі. – ЗМНАП №3684.
33. Федака П.П. Народна культура українців Закарпаття на сторінках краєзнавчого журналу “Підкарпатська Русь” (1923–1936) // Науковий збірник Закарпатського краєзнавчого музею. – Ужгород: Патент, 2000. – Вип.ІV. – С.139–152.
34. Штани чоловічі “гаті”, кін. ХІХ – поч. XX ст., Закарпатська обл., Перечинський р-н, с. Зарічево. – Районний етнографічний музей “Лемківська садиба”.
35. Бескид Ю. Матеріальна культура Лемківщини. – Торонто (Канада), 1972. – 165 с.
36. Верхній жіночий та чоловічий одяг “гуня”, поч. XX ст., Закарпатська обл., Перечинський р-н, с. Зарічево. – Районний етнографічний музей “Лемківська садиба”.

The article throws some light upon the problem of artistic peculiarities in embroideries of Lemkos' shirts. The analysis is being presented of ornamental motives and techniques of production. The state of preservation in traditions of embroidery as the kind of decorative art, especially in dresses of Lemko regions is being defined.

Key words: *lemky, embroidery, technique, ornament, colour, composition.*